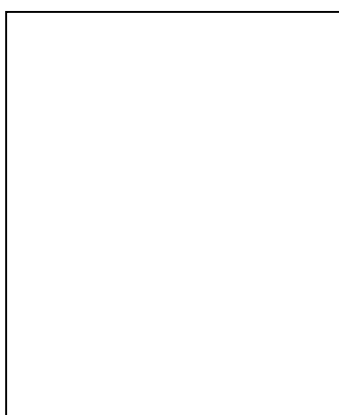

Janusz Strutyński
Uniwersytet Jagielloński

TADEUSZ MILEWSKI (1906-1996)

Profesor Tadeusz Milewski – niewątpliwie najwybitniejszy polski językoznawca ubiegłego stulecia – był uczonym o niezwykle szerokich horyzontach badawczych. W sferze jego zainteresowań pozostawały ogólne zagadnienia językoznawcze obejmujące swym zakresem teorię języka, typologię oraz geografie językową. Obdarzony przez naturę wyjątkowym uzdolnieniem do syntetycznego ujmowania zagadnień, ugruntowanym dzięki szerokiemu czytaniu w światowej literaturze językoznawczej, którą studiował na bieżąco – o czym świadczą opublikowane przez niego recenzje licznych prac – mógł dokonać klasyfikacji i opisu wszystkich rodzin językowych świata: od języków Indian amerykańskich, poprzez języki pierwotnych mieszkańców Afryki i Kaukazu aż po rodzinę indoeuropejską, w której obrębie badał języki słowiańskie oraz historię języka polskiego. Zajmował się też etnografią, historią i stylistyką.

Urodził się 17 maja 1906 r. w Kołomyi w dawnym województwie stanisławowskim w rodzinie zamożnego lekarza, dzięki czemu, mając zapewnione utrzymanie aż do ukończenia studiów i podjęcia pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim, mógł się bez reszty poświęcić szeroko zakrojonym studiom, bez potrzeby zbytniego troszczenia się o sprawy materialne.

Po uzyskaniu w roku 1924 matury w rodzinnym mieście podjął studia slawistyczne i polonistyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie słuchał wykładów m.in. profesorów Tadeusza Lehra-Spławińskiego, Jerzego Kuryłowicza i Juliusza Kleinera. Jednak najściślej był związany z Lehrem-Spławińskim,

którego był ulubionym uczniem i pod którego kierunkiem w roku 1929 uzyskał doktorat starego typu na podstawie pracy *Przyczynki do dziejów języka połabskiego* opublikowanej w czasopiśmie „Slavia Orientalis” 1929, t. 7, s. 8–40, po czym wraz ze swym mistrzem przeniósł się do Krakowa, gdzie został zatrudniony w charakterze asystenta w Katedrze Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W cztery lata później – w roku 1933 – habilitował się w zakresie językoznawstwa słowiańskiego w oparciu o rozprawę *Rozwój fonetyczny wygłosu języka prasłowiańskiego* wydaną o rok wcześniej jako tom jedenasty „Slavii” i objął obowiązki docenta w Katedrze Filologii Słowiańskiej rodzimej uczelni. Wcześniej, w latach 1931–1932 pogłębiał studia indoeuropeistyczne w Paryżu u A. Meilleta, A. Ernauta, J. Vendreysa, J. Blocha oraz E. Benvenisty. Zainteresował się wówczas językiem hetyckim, którego napisy klinowe już w pierwszej ćwierci XX w. odczytał i objaśnił czeski uczony B. Hrozný, ogłaszając wyniki swych badań w pracach *Die Sprache der Hethiter* (1916) i *Code hittite* (1922). Ponownie odczytane teksty hetyckie dostarczyły profesorowi Milewskiemu nowych materiałów porównawczych do badań nad stosunkiem języka hetyckiego do innych języków indoeuropejskich. Owocem tych badań był artykuł pt. *Quelques remarques sur la langue hittite* (1932), a ich uwieńczeniem stało się rozszerzenie w roku 1936 habilitacji o indoeuropeistykę na podstawie rozprawy o stosunku języka hetyckiego do innych języków indoeuropejskich pt. *L'indo-hittite et l'indo-européen* opublikowanej w roku 1935 w wydawnictwach Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie.

W lecie 1939 r. został powołany na stanowisko profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ale w roku akademickim 1939/1940 nie było mu dane objąć powierzonej mu katedry, ponieważ w jesieni tegoż roku wyruszył na front. Wkrótce po powrocie z kampanii wrześniowej w dniu 6 listopada 1939 r. wraz z innymi uczonymi krakowskimi został aresztowany i uwięziony w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen, a następnie w Dachau, w którym przebywał do 27 września 1940 r.

Po powrocie do Krakowa, w czasie okupacji hitlerowskiej w dalszym ciągu prowadził ożywioną działalność naukową, równocześnie uczestnicząc w tajnym nauczaniu. Pod wpływem profesora Tadeusza Kowalskiego, jednego z najwybitniejszych polskich orientalistów, z którym zaprzyjaźnił się jeszcze w obozie, zainteresował się językami tureckimi. Wtedy też rozpoczął pracę nad *Zarysem językoznawstwa ogólnego*, którego część pierwsza, znacznie zaawansowana, czekała na wydanie do roku 1947.

Po wojnie powrócił do pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w roku 1946 został docentem etatowym. Równoległe prowadził przerwane wybuchem wojny zajęcia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim oraz w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie. W latach 1947–1948 wydał najważniejsze dzieło swego życia – *Zarys językoznawstwa ogólnego*, które stało się podstawą do powołania go w poczet członków Polskiej Akademii Umiejętności. Bezpośrednio po tym został profesorem tytularnym, w roku 1954 – po zmianie ustawy – profesorem nadzwyczajnym, a w roku 1960 – profesorem zwyczajnym językoznawstwa ogólnego.

Oprócz wykładów dla studentów uczelni, z którymi był związany, prowadził cieszące się ogromną popularnością seminaria z językoznawstwa ogólnego dla asy-

stentów i adiunktów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, w których uczestniczyli także młodzi pracownicy Polskiej Akademii Nauk.

Nie stronił również od pracy społecznej, redakcyjnej i administracyjnej. W latach 1960–1966 był prezesem Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, a przez kilka lat – prezesem Krakowskiego Klubu Inteligencji Katolickiej oraz współpracownikiem „Znaku”, co nie ułatwiało mu kariery naukowej. Z powodu nieprzychylnego stanowiska władz komunistycznych dopiero – jak już było powiedziane wyżej – w roku 1960 mógł zostać profesorem zwyczajnym, a mimo ogromnego dorobku naukowego i ugruntowanej pozycji na arenie międzynarodowej nigdy nie powołano go na członka Polskiej Akademii Nauk. Od roku 1955 aż do śmierci był redaktorem „Biuletynu Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”. Był członkiem kilku międzynarodowych towarzystw naukowych, a w latach 1957–1960 pełnił funkcję dziekana Wydziału Filologicznego UJ.

Działalność naukową rozpoczął – zgodnie z kierunkiem obranych studiów – jako polonista i sławista. Już w roku 1927, będąc jeszcze studentem, wydał i opracował *Dwie bulle wrocławskie z lat 1155 i 1245* („Prace Filologiczne” 1927, t. 11, s. 439–461). Wymienione zabytki zawierały kilkaset polskich nazw osobowych i miejscowych, które zostały przez autora precyzyjnie zanalizowane i, należąc do najstarszych – po bulli gnieźnieńskiej z r. 1136 – dokumentów, stanowiły cenny materiał do dziejów języka polskiego. Problemami związanymi z językiem polskim – mimo że był przede wszystkim indoeuropeistą i teoretykiem języka – zajmował się niejako ubocznie w różnych okresach swego życia. Wśród jego prac dotyczących polszczyzny znajdują się drobiazgi etymologiczne poświęcone pojedynczym wyrazom, jak np. artykuły *Polskie dziś i wyrazy pokrewne* („Język Polski”, R. XVI (1931), s. 145–147), *Dwie notatki etymologiczne* („Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności”, nr 34, Kraków 1932) dotyczące zaimka *ja* oraz *kiernoza*, *Polskie dąb i dąbrowa* („Prace Filologiczne” 1934, t. 16, s. 198–199) czy *Olza* („Język Polski”, R. XXIII (1938), s. 164–166).

Wziął udział w dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego. Był zwolennikiem tezy o małopolskim pochodzeniu polszczyzny literackiej i swoje stanowisko uzasadnił w rozprawie *Chronologia i przyczyny mazurzenia* („Zeszyty Naukowe UJ. Filologia”, nr 2: „Prace Językoznawcze”, Kraków 1956, s. 5–58), a następnie przedstawił własne ujęcie rozwoju polskiego języka literackiego w artykule *Le problème des origines du polonais littéraire* („International Journal of Slavic Linguistics and Poetics”, t. 1–2, The Hague 1959, s. 133–144). Uważał, że mazurzenie – jeden z kluczowych argumentów w dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego – jest zjawiskiem późnym, sięgającym XV w., a jego genezy dopatrywał się w rozwoju fonetycznym dialektów mazowieckich przy współdziałaniu języka pruskiego. To właśnie polonizujący się Prusowie mieli wnieść do polszczyzny swoje nawyki artykulacyjne podstawiając za polskie, nieznanie językowi pruskiemu *š, ž, č*, swoje *s, z, c*. Stosunkom językowym polsko-pruskim poświęcił zresztą wcześniej artykuł pt. *Stosunki językowe polsko-pruskie* („Sprawozdania Oddziału PAN w Krakowie”, cz. 1, Kraków 1964, s. 134–137), w którym wspomniął również o zastępowaniu w języku pruskim XV w. polskich spółgłosek dźwiękowych

przez zębowe. Podobne stanowisko zajął w pracy *Rola Kościoła w kształtowaniu języka literackiego* („Znak” 1958, nr 46 (4), s. 404–424).

Profesor Milewski sądził, że w ścisłym związku z pochodzeniem języków literackich pozostaje ich periodyzacja. Poświęcił temu zagadnieniu artykuł o charakterze bardziej ogólnoteoretycznym pt. *Periodyzacja języków oficjalnych w Polsce i w Czechach* („Sprawozdania Oddziału Krakowskiego PAN za rok 1964”, cz. 1, Kraków 1965, s. 29–52).

Nie stronił też od zagadnień onomastycznych. Jako indoeuropeista interesował się głównie nazewnictwem indoeuropejskim i tej problematyce poświęcił szereg rozpraw, jak np. *Ze studiów nad antroponimią indoeuropejską* („Onomastica”, R. III, 1957, s. 37–59), *La comparaison des systemes antroponymique aztèques et indo-européens* („Onomastica”, R. V, 1959, s. 119–175), *O pochodzeniu słowiańskich imion złożonych* (*I Międzynarodowa Sławistyczna Konferencja Onomastyczna*, Kraków 1959 (1961), s. 235–247), w której wychodząc od pracy W. Taszyckiego *Najdawniejsze polskie imiona osobowe* (Kraków 1925), przedstawił ewolucje prasłowiańskiego systemu antroponimicznego.

Najważniejszą pracą z tego zakresu jest fundamentalna rozprawa pt. *Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych* („Biuletyn PTJ”, R. XVI, 1957, s. 37–49), w której, uwzględniając zwłaszcza imiennictwo greckie i słowiańskie, odkrył i omówił strukturę praindoeuropejskich dwuczłonowych imion złożonych, wydzielając w ich obrębie pięć typów oraz szereg podtypów, przedstawił ich rozwój morfologiczny w różnych grupach języków indoeuropejskich i stwierdził, iż są one w poszczególnych językach tej grupy konstrukcjami bardzo archaicznymi, sięgają bowiem epoki przedfleksyjnej języka praindoeuropejskiego.

Na marginesie tych prac poruszył również sprawy związane z historią antroponimii polskiej w artykule *Polskie imiona złożone nie znane innym językom słowiańskim* („Slavia Occidentalis”, R. XX, cz. 2, 1960, s. 101–107), w którym udowodnił, że na gruncie polskim spośród różnych odziedziczonych typów imion dwuczłonowych najbardziej produktywne były typy zawierające w pierwszej części człon werbalny, formę rzeczownikową w celowniku lub przysłówkę.

Interesował się też językoznawstwem słowiańskim. Właściwie poważne badania naukowe rozpoczął tuż po studiach, publikując ich wyniki w roku 1929 w wymienionej wyżej pracy doktorskiej. Fonetyce języka prasłowiańskiego była też poświęcona pierwsza rozprawa habilitacyjna z roku 1933. Do badań tych powrócił w późniejszym okresie. W pracy *Praojczyzna Słowian* („Wiadomości Historyczne” 1959, t. 2, nr 4, s. 183–197) w oparciu o dane historyczne, archeologiczne, geograficzne i językowe ustalił, że granice obszaru zamieszkanego przez lud posługujący się językiem prasłowiańskim sięgały na wschodzie środkowo-zachodniej części dorzecza Dniepru, zaś na zachodzie – dolnego biegu Odry i Bałtyku. W rozprawie *Ewolucja prasłowiańskiego systemu wokalicznego* („Rocznik Sławistyczny”, R. 34, 1965, s. 5–18) wnikliwie i szczegółowo przedstawił fakty fonetyczno-fonologiczne leżące u podstaw kształtowania się późnoprasłowiańskiego systemu wokalicznego od czasu wyłonienia się prasłowiańszczyzny z języka praindoeuropejskiego aż po

VIII w. n. e. Procesy fonetyczne, jakie się dokonały tuż po rozpadzie prastłowiańszczyzny i w pierwszych wiekach po tym rozpadzie na gruncie słowiańskim między VIII a XII w., przedstawił też w artykule *Archaizmy peryferyczne obszaru prastłowiańskiego* („Sprawozdania Oddziału PAN w Krakowie”, 1965, cz. 1, Kraków 1964, s. 134–137).

Żywo interesował się teorią języka we wszystkich jego aspektach. W pracy *Derywacja fonologiczna* („Biuletyn PTJ”, R. IX, 1949, s. 43–57) wychodząc od krytyki stanowiska Trubeckiego i jego metody ustalania zasobu fonemów każdego języka, odkrył zjawisko derywacji fonologicznej, opierając się na założeniu, iż system fonologiczny, podobnie jak leksykalny, stanowi układ otwarty. Wskutek tego obok występujących realnie fonemów, tworzących pary opozycyjne, istnieją też fonemy potencjalne, które po spełnieniu odpowiednich warunków mogą wypełniać brakujące ogniwa członów opozycyjnych niektórych fonemów nie tworzących takich par i po wejściu do obiegu i ustabilizowaniu się w języku mogą się stać fonemami realnymi, pomnażając w ten sposób system fonologiczny danego języka. W artykule *Teoria znaku* („Zeszyty Naukowe KUL”, R. VII, 1964, nr 3, s. 7–14) dokonał oryginalnej klasyfikacji znaków językowych, łącząc ją z procesem nabywania mowy i ogólnym rozwojem języka jako zjawiska społecznego. Twórczo omówił pojęcie kategorii rodzaju gramatycznego w artykule *Kategoria rodzaju gramatycznego* („Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności”, 1945, nr 7, s. 140–142), ustalił miejsce składni w obrębie językoznawstwa w pracy *Stanowisko składni w obrębie językoznawstwa* („Biuletyn PJT”, R. XI, 1952, s. 74–92).

Wiele uwagi poświęcił problemowi typologii języków. Swoje koncepcje w tym zakresie przedstawiał i rozwijał wielokrotnie, poczynając od pracy *Podstawy teoretyczne typologii języków* („Biuletyn PTJ”, R. X, 1950, s. 122–140). Stwierdził w niej, że język wyraża rozmaite treści za pomocą trzech różnych technik: symbolizowania, wskazywania i konotowania. Dlatego, porównując cechy fonologiczne, morfologiczne, leksykalne i składniowe z uwzględnieniem cech stylistycznych i semantycznych wszystkich języków świata, można je podzielić na typy według sześciu różnych kryteriów: 1) wedle stosunków fonemów wokalicznych do konsonantycznych, 2) wedle stopnia wykorzystania fonologicznego sylaby, 3) zależnie od istnienia wyrazów w systemie i stopnia kumulacji funkcji w poszczególnych ich częściach, 4) zależnie od szyku składników wyrazu, 5) zależnie od istnienia klas semantemów, 6) zależnie od stopnia wykorzystywania syntaktycznego kategorii gramatycznych. Do tych zagadnień powracał i modyfikował je w kolejnych pracach poświęconych problemowi klasyfikacji języków, takich np. jak *Koncepcja wyrazu w językach tubylców Ameryki Północnej* („Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności”, 1951, nr 5, s. 274–278), *Kręgi fonologiczne Ameryki* („Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności” 1952, nr 5, s. 113–114), *Typologia syntaktyczna języków amerykańskich* („Biuletyn PTJ”, R. XII, 1953, s. 1–24), *Założenia językoznawstwa typologicznego* („Biuletyn PTJ”, R. XXI, 1962, s. 3–39) i in. Dzięki temu mógł dokonać klasyfikacji wszystkich języków świata.

Głównym dziełem Tadeusza Milewskiego o nieprzemijającej wartości jest wymieniany już wyżej *Zarys językoznawstwa ogólnego*, cz. 1: *Teoria języka* (Lublin–

Kraków 1947); cz. 2, z. 1: Tekst, z. 2: Atlas (Lublin–Kraków 1948). Autor planował jeszcze opracowanie części trzeciej, poświęconej typologii języków, o czym świadczy zamieszczona na s. VII cz. 2, z. 1. notka: *Uwaga. Indeks terminów, nazwisk i języków na końcu Części III*, której nie zdążył już opublikować. W części 1. przedstawił w ujęciu chronologicznym przegląd głównych teorii i kierunków językoznawczych poczynając od starożytności aż po czasy mu współczesne. W zeszytcie 1. części 2. w oparciu o kryteria genetyczne i geograficzne przedstawił i scharakteryzował wszystkie rodziny i grupy językowe świata ze względu na ich dzieje zewnętrzne, rozmieszczenie geograficzne i właściwości językowe. Zeszyt 2. zawiera 63 mapy, które ilustrują rozmieszczenie omówionych w zeszytcie 1. rodzin i grup językowych w przestrzeni i w czasie. Omówione dzieło stanowi pierwsze tego rodzaju syntetyczne przedstawienie problematyki językoznawstwa ogólnego i typologicznego na gruncie polskim.

Syntezę swoich poglądów udostępnił szerokiemu gronu studentów w skrypcie *Wstęp do językoznawstwa*, Kraków 1954, a następnie w kilkakrotnie wznawianym podręczniku akademickim *Językoznawstwo*, Kraków 1965.

Profesor Tadeusz Milewski swoją twórczością naukową objął całość językoznawstwa. Zajmował się teorią języka, historią językoznawstwa, typologią i geografiami językową, zwłaszcza języków Indian Ameryki Północnej, języków kaukaskich i afrykańskich, gramatyką porównawczą języków indoeuropejskich ze szczególnym uwzględnieniem języków słowiańskich i bałtyckich, genezą i historią języka polskiego oraz stylistyką. W jego dorobku znajdują się również prace translatorskie. Przełożył i opracował filologicznie zapisane po aztecku w XVI w. *Zdobycie Meksyku*, Warszawa 1959 (BN, seria II, nr 116) oraz A. Meilleta *Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego*, Warszawa 1957.

Był człowiekiem dobrym, życzliwym, łagodnym, pogodnym i – jak przystało na kresowianina – pełnym poczucia humoru. Uczęszczałem na jego wykłady z językoznawstwa ogólnego oraz z gramatyki porównawczej języków słowiańskich, które prowadził dla studentów o specjalizacji językoznawczej. Profesor wchodził do sali nr 17 przy ul. Gołębiej 20 zawsze uśmiechnięty i na wstępie opowiadał jakiś dowcip, z którego śmiał się wraz z nami swoim gromkim, wysokim śmiechem. Czasem dowcipnie udzielał rad. Raz np. mówił:

– Proszę państwa, nigdy na żadnym zebraniu nie zasypiajcie. Ja pewnego razu byłem na posiedzeniu rady wydziału, gdzie omawiano różne sprawy. Potem podano kawę, następnie zdrzemałem się, a kiedy mnie obudziły oklaski, okazało się, że w międzyczasie, korzystając z mojej drzemki, wybrano mnie dziekanem. Nigdy nie zasypiajcie!

Innym razem powiedział:

– Proszę państwa, państwo wygraliście wielki los na loterii. Będziecie językoznawcami, to znaczy, że będziecie długo żyli. Językoznawcy są bardzo długowieczni.

W jego wypadku się to nie spełniło. Zmarł w dniu 5 marca 1966 r. po długiej chorobie, nie ukończywszy sześćdziesięciu lat. Na miejsce wiecznego spoczynku

odprowadził go były student i wieloletni przyjaciel, ówczesny arcybiskup krakowski ksiądz Karol Wojtyła.

**Tadeusz Milewski
(1906-1966)**

The centenary of birth of professor Tadeusz Milewski is celebrated in 2006. He was a professor of Jagiellonian University, an outstanding linguist, a language theoretician, a specialist in Polish, Slavic and Indo-European studies. T. Milewski studied theoretical aspects of phonology, theory of sign, typology of languages, languages of North American Indians, African and Caucasian languages. His description of families of world languages published in *The outline of general linguistics* (Lublin 1974) was the first Polish study of this kind. He was also interested in Indo-European anthroponymy (including Slavic), cradle of the Slavs, the origin of Polish literary language. He was a follower of A. Meillet, J. Vendreys, J. Bloch, E. Benveniste, and Polish linguists – T. Lehr-Spławiński i J. Kuryłowicz.